

Satnya majomból a földkerekség ura

Yuval Noah Harari: *Sapiens, Animus* 2015¹

(könyvismertetés)

Rezső Margit 53 évvel ezelőtt hallgatott filozófiatörténeti kurzusából nem sok minden maradt meg bennem Hegelről. Objektív idealista, felfogása szerint a világ az abszolút szellem kibontakozásának, önmagára ismerésének eredménye. Először elidegenedik önmagától, és létrehozza a természetet, a dolgokat (természetfilozófia). Majd visszatérve önmagához megteremti az emberi gondolkodást (szubjektív szellem), ezután a társadalmat (objektív szellem) és végül önmegvalósításának, önmagára ismerésének legfelső foka során létrejönnek a művészetek, a vallás és a filozófia. (Mindez együtt a szellemfilozófia.) Meg a tézis-antitézis-szintézis triádja. Ennyi. Meg hogy Marx megfordította a Hegel által a feje tetejére állított dialektikát.² Yuval Noah Harari *Sapiens* c. történelemfilozófiai könyve a hegeli szellemfilozófiára emlékeztet. A történelmi események magyarázatakor azokat gyakran szellemi okokra vezeti vissza.

Nagyobb léptékű gazdasági és társadalmi folyamatokat mindeddig a marxi formációelmélettel magyaráztam, és ez számomra kielégítőnek tűnt: a termelőerők (ember és technika) fejlődése határozza meg a termelési viszonyokat (tulajdonviszonyok, a termelés szervezése, menedzsment és vállalati formák), és erre épül fel a kulturális-szellemi világ. Nagyon jól magyarázhatók ezzel pl. a napjainkban lejátszódó világfolyamatok, a globalizáció: a hatalmas szállítóhajók megkönnyítik a világkereskedelmet, a specializáció és munkamegosztás azt egyre kiterjedtebbé teszik. Hátterben az informatikával az információk azonnal egy globális térben jelennek meg, fokozva a globalizációt. Mindez új jogi, gazdasági szabályozást igényel (pl. hol adózzanak a nagy informatikai cégek), és megváltoztatja életünket, életmódunkat, átalakulnak a termelési folyamatok, átrendeződnek a gazdaságon belüli erőviszonyok, az országok közötti rangsorok. A kiindulópont mindig a termelőerők, az ember tudása, képességei, mellyel újabb és újabb technológiákat hoz létre.

Harari kiindulópontja viszont gyakran a gondolkodás, a szellem, az eszme, a hit: ez alakít ki és tart össze emberi közösségeket, melyek együttműködésük során képesek létrehozni az újabb és újabb technológiákat. A szellem, a gondolat egyre kiterjedtebb és átfogóbb lesz, míg végre eljut az egész világra kiterjedő globális eszméig.

¹ A szerző a Jeruzsálemi Héber Egyetem 40 éves oktatója. Ezt a könyvet 35 (!) éves korában írta.

² Ezek a mondatok nem maradtak volna meg bennem csupán bebiflázott szöveggként, ha az évtizedek során nem tapasztaltam volna számos alkalommal, hogy igen, az eszmék önálló életet élnek, alakítják napjainkat. (Amire a marxizmus azt mondja, hogy tárgyiasulnak és objektív valóságként hatnak.)

A Sapiens kiemelkedése az emberfélékből:

- 150 ezer évvel ezelőtt alakult ki
- 70 ezer évvel ezelőtt (véletlen genetikai mutációk hatására, nem pedig valamilyen új eszközhöz, életmódnak, vagy külső változásoknak köszönhetően) a Sapiens agyának kapacitása hirtelen, ugrásszerűen megnőtt – ezt nevezi Harari kognitív forradalomnak³
- a Sapiens kiirtotta a többi emberfaját,
- majd a fogalmi gondolkodásnak és nyelvének köszönhetően meghódította a világot.

A kognitív forradalom jelentősége:

- kialakult a nem létező dolgokról, a *fikciókról* való beszéd képessége
- a Sapiens képes a kollektív fikciókra: *közös mítoszok, eszmék* kialakítására
- ezáltal rendkívül *rugalmas együttműködésre* tetszőleges számú ismeretlennel
- „a kognitív forradalom az a pont, ahol *a történelem kikiáltotta függetlenségét a biológiától*”
- „a kognitív forradalomtól kezdve történeti narratívák veszik át a biológiai elméletek szerepét”.

Hogy milyen óriási nagy lépést jelent a nemlétező dolgokról való beszéd képessége, azt Hararinak ezzel a mondatával szemléltethetjük: „Egy majomtól sosem tudnánk megszerezni a banánját azzal az ígérettel, hogy halála után majd végtelen mennyiségű banán vár rá a mennyországban.” Az állatvilágban is van együttműködés (pl. hangyák, farkasok, vagy csimpánzok között), de csak vagy rokonokkal, vagy kisszámú, ismert egyeddel. A Sapiens viszont azzal a képességével, hogy elképzel nemlétező dolgokat (pl. a bibliai teremtéstörténetet, vagy kitalálja a nacionalizmust), *együtt tud működni tetszőleges számú idegennel*. A kognitív forradalom óta kettős valóságban él (objektív és képzeletbeli). „A kognitív forradalom óta a Sapiens a *kulturális evolúció* gyorsforgalmi sávján halad, miközben a többi élőlény a genetikai evolúció forgalmi dugóiban toporog.” Ez emeli minden élőlény fölé, ezért uralja a világot. Satnya majomként számtalan legyőzőre akadt volna, de a fogalmi gondolkodás és a kollektív cselekvés legyőzhetlenné teszi. „...míg az ősi emberek viselkedési mintái tízezer éveken át változatlanok maradtak, a Sapiens egy-két évtized alatt képes volt megváltoztatni szociális struktúráját, interperszonális kapcsolatainak jellegét, gazdasági viselkedését és még egy sereg másféle viselkedést.”

Mezőgazdálkodás és letelepedett életmód

A gyűjtögető életmód során a sapiens-hordák *ősi szellemekről és törzsi totemekről* találtak ki történeteket. Ezek „elégsek lehetnek ahhoz, hogy 500 embert képessé tegyenek kagylóhéjjal kereskedésre, ünnepek megülésére, vagy összefogásra egy Neandervölgyi

³ E változás okáról semmi konkrétumot nem lehet tudni. Ez az evolúciós magyarázat viszont teljességgel elfogadhatónak tűnik; ily módon alakultak ki a fajok is.

horda kiirtása érdekében, de ennél többet nem tudtak”. Mikor azonban az emberek áttértek a földművelésre, ...”a mezőgazdasági forradalom lehetőséget nyújtott zsúfolt városok és hatalmas birodalmak megteremtésére [a megnövekedett mezőgazdasági termelékenység miatt], az emberek hatalmas istenekről, hazáról és részvénytársaságokról találtak ki történeteket, hogy a szükséges szociális kötelékeket biztosítsák”.⁴

A „mega-eszmék” kialakulását tehát az anyagi feltételekben és az életmódban bekövetkezett változás tette lehetővé. A mezőgazdálkodást és a letelepedést egyébként Harari igen rossz, szerencsétlen „döntésnek” tekinti. A zsúfoltság miatt terjedtek a járványok és rosszabb lett az emberek egészségi állapota és ekkortól indult meg a népességnövekedés is; a bő termés azt a hitet keltette az emberekben, hogy nagyobb népesség is eltartható belőle. Ez ugyanakkor nagyfokú kiszolgáltatottságot is eredményezett az időjárának és a termésnek.

Az elképzelt rend (a jog eszméje)

A nagy birodalmakat fenntartó társadalmi normák „nem beidegződött ösztönökön vagy személyes ismeretségeken, hanem a közös mítoszokban való hiten alapultak”. Egy ilyen mítosz az elképzelt rend; a jogszabályok. Harari kettőt ismertet részletesen: Hammurapi Kr.e. 1776-ból való törvénykönyvét és a Jefferson által írt Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot 1776-ból – nem kis találékonysággal kiválasztva. A szerző a törvények és alkotmányok lényegét ebben látja: „Hiszünk egy bizonyos rendben, de nem azért, mert az objektíve igaz, hanem mert a bennevaló hit lehetővé teszi, hogy hatékonyan együttműködjünk és jobb társadalmat alkossunk”.⁵

A kereszténység nem állna fenn 2000 éve, ha az emberek nem hinnének Krisztusban; az amerikai demokráciát az emberi jogokban való hit tartja fenn; a modern gazdaságot pedig a kapitalizmusban való hit. Az elképzelt rendben azért hisznek az emberek, mert az beágyazódik az anyagi világba, az alakítja vágyaikat és interszjektív (összeköti sok egyén szubjektív tudatát).

És nem utolsó sorban: „ha meg akarunk változtatni egy elképzelt rendet, ahhoz egy másik elképzelt rendben kell hinnünk”.

Számok és írás

A Homo sapienst leszámítva a többi fajnál az együttműködéshez szükséges információ nagyrészt a genomba van kódolva. Az emberi együttműködés azonban olyan hatalmas méreteket ölt, hogy annak információigényét kielégítendő külön információs rendszereket kellett létrehozni. Így jöttek létre *a számok és az írás*. Ez viszont azzal járt, hogy „a szabad asszociáció és a holisztikus szemlélet átadta helyét a kategorizálásnak és a bürokráciának”.

⁴ Ez a gondolatmenet logikailag ingatag. Azért találták ki a történeteket, hogy ezzel elősegítsék nagyobb egységek együttműködését? Az utóbbi nem a történetek, mítoszok kitalálásának következménye volt?

⁵ Ehhez megint csak a fenti megjegyzés kívánkozik.

Elképzelt hierarchiák

Harari szerint a társadalmi hierarchiák „véletlenül előállt helyzetek mítoszok általi állandósulásai”. Így pl. nincs racionális magyarázat az indiai kasztrendszerre, vagy a nők minden társadalomban meglévő alárendelt, de legalább is alábecsült szerepére. (Ez naív megállapításnak tűnik; a tulajdonviszonyok és a munkamegosztásban elfoglalt helyzet alapján kialakult pozíció nem a véletlen műve.)

A történelem iránya: az egységesedés

„...egyetlen társas állatot sem vezérelnek egész fajtájának érdekei. Egy csimpánzt sem izgatnak a csimpánzfaj érdekei, egyetlen csiga sem mozdítaná csápját⁶ a globális csigaközösségért, egyetlen oroszlán alfahím sem pályázik minden oroszlánok királyának posztjára, és egyetlen méhkas bejárata fölé sincs kiírva a jelmondat, hogy 'Világ dolgozó méhei egyesüljete!' A kognitív forradalommal kezdődően azonban a Homo sapiens egyre inkább kivételessé vált ebből a szempontból.”

Harari három „egyetemes rendet”, eszmét különböztet meg, melyek egységessé tették az egész világot: a pénz eszméje (a monetáris rend), a birodalmi rend és az egyetemes vallások rendje. „Kereskedők, hódítók és próféták voltak az elsők, akiknek sikerült túllépniük a 'mi és ők' kétpólusú evolúciós felosztásán és előre látniuk az emberiség potenciális egységét.” (Összevetésként: a marxizmus szerint a világ egységesedését a termelőerők fejlődése, a specializáció és a munkamegosztás viszi előre, az kényszeríti ki az intézményrendszer nemzetköziesedését.) „A kereskedő számára piac volt az egész világ és minden ember lehetséges vevő, ... a hódító számára az egész világ egy birodalom volt és minden ember lehetséges alattvaló, a próféták számára pedig a világ egyetlen igazságot tartalmazott és minden ember lehetséges hívő volt.”

A pénz mint egyetemes eszme

Minden idők legnagyobb hódítója a pénz volt – „rendkívüli toleranciája és alkalmazkodóképessége segítségével változtatta elkötelezett híveivé az embereket.” „„Emberek, akik nem ugyanabban az istenben hisznek és nem ugyanannak a királynak engedelmeskednek, a legnagyobb örömmel használják ugyanazt a pénzt.” . A pénz „az emberi tolerancia csúcsa”...”szinte minden kulturális szakadékot képes áthidalni és senkit sem diszkriminál vallása, neme, származása, életkora vagy szexuális irányultsága alapján”.

Ugyanakkor Harari jól látja a pénz árnyoldalait is: „károsítja a helyi hagyományokat, a bensőséges kapcsolatokat és emberi értékeket, és a kereslet és kínálat hideg törvényeivel helyettesíti őket”. ...„egyetemes bizalmat épít ki idegenek között, de ez a bizalom nem

⁶ Ez téves fordítás: a csigának szarvacskája van.

emberekbe, közösségekbe vagy szentként tisztelt értékekbe helyeződik, hanem magába a pénzbe, és a mögötte álló személytelen rendszerekbe”. Harari itt talán túloz: ha bízunk a dollárban, akkor az amerikai gazdaságban és annak irányítóiban bízunk; a személytelen rendszerek mögött is emberek állnak. De a lényeg, hogy e felfogás a pénz szellemi oldalát, a bizalmat tekinti kulcsfontosságúnak.

A birodalmi eszme

A birodalmak „küldetéstudattal” rendelkeztek, Harari szerint eszmék terjesztése érdekében hódítottak. A kínai császár kötelességének érezte, hogy elvigye a kultúra áldásait a barbárokhoz. A rómaiak is „békével, igazságossággal és kifinomultsággal ajándékozták meg a barbárokat”. A Maurja dinasztia Buddha tanításait vitte el a tudatlan világnak. A muszlim kalifák a próféta tanait terjesztették; hozzájuk hasonlatosan a spanyolok és portugálok motivációi között is szerepelt az igaz hit elterjesztése. A brit birodalom a liberalizmus és a szabad kereskedelem „kettős evangéliumát” hirdette; a szovjetek a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenetet próbálták elősegíteni. Amerika még ma is kötelességének tartja elvinni az emberi jogok és a demokrácia áldását a harmadik világba, „még ha cirkálórakétákon és F-16-osokon is szállítja ezeket”. A birodalomépítésnek ez az idealizált felfogása eléggé elhibázottnak tűnik; a gyarmatosítás nyilvánvaló anyagi előnyökért folyt és szörnyű áldozatokkal járt. Az ideák által vezérelt birodalomépítés viszont pontosan ráillik a Szovjetunióra: az súlyos anyagi áldozatokat vállalt a terjeszkedésért, ugyanis nem kizsákmányolta, hanem támogatta a szatelliták gazdaságát.⁷

Harari víziója a XXI. századról: a nemzetállamok felbomlanak és a politikai hatalom legitim forrása az egész emberiség lesz; a politika pedig az emberi jogokat és az egész emberi faj védelmét tekinti majd fő vezérelvének. A globális birodalmat egy multietnikus elit fogja vezetni.

A vallás

Az elképzelt rend és hierarchia törékeny konstrukciók, mivel fiktívek, nem valóságos dolgok. Ráadásul minél nagyobb egy fikciókra épülő társadalom, annál törékenyebb. Harari fontos megállapítása, hogy a vallás ember feletti legitimációt ad e törékeny rendeknek. A politeizmus előnyösebb mint az egyistenhit, mert lényegéből fakadóan megértőbb, toleránsabb a különféle értékekkel és érdekekkel szemben. „... a politeista rómaiak 300 év alatt néhány ezer kereszténnyel végeztek. Az ezt követő 1500 év során a keresztények

⁷ Volt keleteurópa-kutatóként eléggé jól ismerem ezt a témát. A Szovjetunió világgiazi ár alatt látta el energiával és nyersanyagokkal a kis szocialista országokat és cserébe főként olyan „puha” feldolgozóipari termékeket fogadott el tőlük, melyeket azok a világgiacon nem tudtak volna értékesíteni. (Az ellentételezés kérésében „kemény” mezőgazdasági termékekkel történt meg.) Ezeknek a rövidtávú előnyöknek azonban súlyos gazdasági áruk volt: a rájuk kényszerített rugalmatlan tervgazdasági rendszerek lemaradtak a világgazdaságban és elmaradtak a műszaki fejlesztésben – a politikai „árról” nem is beszélve.

milliószámra öldökölték a keresztényeket, a szeretet és együttérzés vallásának némiképp eltérő értelmezéseit védelmezve.”⁸

Az ideológiák: az újkor vallásai

Miközben azt hisszük, hogy a felvilágosodott Nyugaton a szekularizáció már régen végbement – ez Harari eredeti gondolata – változatlanul a legvadabb vallásháborúk dúlnak. Csak az új vallások nem teisták, hanem „természetjogiak”. Úgy mint liberalizmus, kommunizmus, kapitalizmus, nacionalizmus, náciizmus. Megfogalmazása szerint „a vallás emberi normáknak és értékeknek egy ember feletti rendbe vetett hite alapuló rendszere”. Tehát nem természetfeletti, hanem emberfeletti. Ily módon a buddhizmus és a kommunizmus egyformán vallások; „a természet törvényei a buddhizmusban és a történelem törvényei a kommunizmusban egyaránt ember feletti, mivel nem emberek hozták őket. Mégsem természetfeletti.”... „Míg a buddhisták úgy hiszik, hogy a természet alaptörvényét Gautama Sziddhárta fedezte fel, addig a kommunisták úgy hitték, hogy Karl Marx, Friedrich Engels és Vlagyimir Iljics Lenin jött rá erre a törvényre.” A kommunizmus szent könyve, a Tőke, ugyanúgy megjósolta, hogy a történelem hamarosan a munkásosztály elkerülhetetlen győzelmével ér véget, mint a Szentírás a megváltó eljövételét.

Az ideológiák imádatának tárgya az ember. De ez rá van utalva a természetfölötti vallásokra, mert „örökkévaló lelkek és Teremtő Isten nélkül a liberálisoknak zavarbaejtően nehézé válik megmagyarázni, hogy mi olyan különleges a Sapiensben”.

Indetermináltság a történelemben

„Minél jobban ismerünk egy adott történelmi időszakot, annál nehezebb megmagyarázni, miért egy bizonyos módon, és miért nem másképp történtek az események.” Harari a történelem „vastörvényének” nevezi, hogy „ami utólag elkerülhetetlennek látszik, az a maga idejében korántsem egyértelmű”. Utólag könnyen vissza tudunk menni azon a szálon, ami a mához vezetett, és logikusnak tartjuk azt, de a jelenből fogalmunk sincs arról, hogy melyik lehetőség felé mozdul el a történelem. A történelem „második szintű kaotikus rendszer”, amikor is a káoszt befolyásolják a róla szóló jóslatok. „A megjósolható forradalom ki sem tör.” (Ez spekuláció, a valóságban kitörtek az előre látható forradalmak.)

Ez az okfejtés meglehetősen felszínesnek tűnik. A mezőgazdaság gépesítése miatt megjósolhatónak látszott, hogy a hagyományos paraszti lét és életforma el fog tűnni. Az automatizáció, majd különösen az informatika megjelenése és elterjedése megjósolhatóvá teszi, hogy a hagyományos munkásság is eltűnik. Konkrét, és nagy valószínűséggel megbízható előrejelzések vannak arra vonatkozóan, hogy egy-két évtizeden belül a robotika és a szoftverek milyen munkákat tesznek majd feleslegessé, és melyek azok, amik hosszú

⁸ A keresztényeket azért üldözték a rómaiak, mert azok intoleránsak voltak a rómaiak sokistenhitével szemben.(!)

távon is meg fognak maradni. A marxi formációelmélet igenis visz törvényszerűséget és ezért valamelyes megjósolhatóságot a történelembe. (Még akkor is, ha nem a munkásosztály eltűnését, hanem világraszóló győzelmét jósolta meg.) A műszaki fejlődés hosszútávú történelmi trendjeinek vizsgálatából egyértelműen következik annak gyorsuló, exponenciális jellege. (De ezt már nem a marxizmus, hanem Neuman jósolta, illetve Kurzweil jósolja meg.)

Tudományos forradalom

Harari – felfogásához híven – a szerinte 1500 után elkezdődő tudományos forradalom okát abban látja, hogy az ember beismerte a tudatlanságát. Korábban a vallások azt hirdették, hogy mindent, ami fontos, már tudunk. A cél a meglévő képességek megőrzése és nem újak elsajátítása volt. „Semmi szükség sincs arra, hogy valaki olyasmit fedezzen fel, amiről még senki sem tud.” Attól kezdve, hogy beismertük tudatlanságunkat, a tudomány szédületes fejlődésnek indult. 1620-ban Francis Bacon leírta, hogy a tudás hatalom. Addig a tudás próbája az igazság volt. Attól kezdve már a használhatóság lett. A tudás és technika összekapcsolása forradalmi ötlet volt. 1744-ben Webster és Wallace statisztikai módszerekkel kiszámolta, hogy a Skót Egyház Lelkészei Özvegyeinek és Árváinak Életjáradéki Alapja mekkora tőkével kell, hogy rendelkezzen 1765-re. Amikor a kérdéses év bekövetkezett, kiderült, hogy számításaik csupán 1 font eltérést mutattak. „Ez messze felülmúlta Habakuk, Jeremiás vagy Szent János próféciáit.”

A szerző szerint a tudomány csak valamilyen vallással vagy ideológiával szövetkezve lehet sikeres, és ebből kiindulva azt állítja, hogy az elmúlt 500 évben „a tudomány, a birodalom és a tőke közötti körkörös visszacsatolás volt a történelem fő mozgatóereje”. Azok a gyarmatosítók lettek sikeresek, akiket a hódítás mellett az új földrajzi, antropológiai és botanikai meg zoológiai felfedezések is érdekelték. Főként az angolok, hollandok, franciák és belgák, – miközben a csak a hódítást szem előtt tartó ázsiai birodalmak, valamint a spanyolok és portugálok visszaszorultak. (Bár a gyarmatosításnak kétségtelenül voltak civilizációs következményei is, itt megint csak pozitív irányba torzul az értékelés. Gondoljunk pl. a két ópiumháborúra: ahogyan az angolok megértették a kínaiakkal, hogy mi is az a szabad kereskedelem.)⁹

Kapitalizmus

A szerző a kapitalizmus kialakulásában és működésében a hitelezés mozzanatát látja döntőnek. Nevezetesen azt a bizalmat, ami a pénztulajdonos részéről megnyilvánul a vállalkozó felé, hogy az jó üzletet csinál és ezért képes lesz visszafizetni a hitelt, szélesebb értelemben pedig az állandó növekedésbe vetett hitet, mely ezt a bizalmat táplálja. Végsősoron tehát szerinte a kapitalizmus is egy mítoszon alapul. Fontosnak tartja azt a mozzanatot is, hogy a profitnak egy részét vissza kell táplálni a gazdaságba.

⁹⁹⁹ Az angolok azért indították e két támadást Kína ellen, mert az nem akarta megengedni, hogy az angolok a hatalms hasznot hozó ópiummal kereskedjenek, és így taszítsák kábítószer-függőségbe a kínaiak tetemes részét.

A kapitalizmus értelmezésénél különösen szembetűnő Marx és Harari felfogásának eltérése. Mint tudjuk, Marx a kapitalizmust az eredeti tőkefelhalmozással magyarázta (amikor Angliában a gyarmatokról származó pénztőke bérmunkásként alkalmazta a földjüktől megfosztott nincsteleneket). (Weber pedig a protestáns munkaetikával.) De mivel magyarázza Harari? Légből kapott mítoszokkal.

Biotikus holokauszt

Harari könyvében több helyen is hangsúlyozza, hogy az emberi történelem tragikusan szomorú oldala más élőlények és fajok tömeges kipusztítása, részben közvetlenül, részben életterük tönkretétele és kisajátítása által. De a letragikusabb azoknak a háziállatoknak a sorsa, melyek életét – különösen az iparszerű állattartás során – megnyomorítjuk, pokollá tesszük. Kisebb baj az, hogy évente 10 milliárd háziállatot leölünk és megeszünk; de ezeket olyan körülmények között tartjuk, ami kimeríti a súlyos kínzás fogalmát. A Homo sapiens biológiai sorozatgyilkossá vált. Tolsztoj egy vágóhídi látogatás után kezét az égnek emelve kiáltott föl: Hogy engedheti meg a Teremtő ezt a szörnyűséget? – De mit szólna egy baromfigyár, vagy egy sertésüzem láttán?

A család és a közösség összeomlása

A kapitalizmus által okozott felfordulás legsúlyosabbja: „...az emberiség történetének leghatalmasabb szociális forradalma: a család és a kisközösség összeomlása”. Ez az egyén felszabadulásának ára. „Ma már az állam és a piac az egyén apja és anyja, és az egyén csak neki köszönhetően maradhat fenn.” A természetes közösségek helyére *elképzelt közösségek* léptek: a nemzet és a fogyasztók törzse. „A konzumerizmus és a nacionalizmus minden erejét megfeszítve dolgozik azon, hogy elhiggyük: idegenek milliói tartoznak ugyanahhoz a közösséghez, amelyhez mi magunk is, és valamennyien közös múlttal, közös érdekekkel és közös jövővel bírunk.”

Boldogság

Ha a disznóóljával szembeni sárkunyhóban élő középkor francia paraszt vérének a szerotonin-, dopamin- és oxitocin-szintje ugyanolyan volt, mint egy mai francia bankárénak, aki a Champs Elysée-re néző palota tetőszinti luxus-apartmanjában lakik, akkor mi értelme volt a Bastille ostromának és a francia forradalomnak? – teszi fel a kérdést Harari. Ugyanis a boldogságra való hajlamunk genetikai adottság, a hormonrendszer úgy működik, mint egy termosztát: a kilengések után mindig beáll a megadott szintre. (Ha valakinek az öröklött szintje egy tízes skálán mondjuk 5, bármilyen öröm vagy bánat éri, a kilengések után visszaáll az 5-ös szintre; szemben azzal, akié 8, és a kilengések után arra fog beállni.)

A történelem legnagyobb kérdése – amit a történészek nem mernek feltenni – végső soron az, hogy a fejlődés, a változások, a forradalmak boldogabbá teszik-e az embert.¹⁰ A boldogság okait szociológusok és pszichológusok vég nélkül kutatják és arra a következtetésre jutottak, hogy az attól függ, mennyire vannak összhangban elvárásaink a lehetőségekkel. Azonban „a tömegmédiá és a reklámpar kimeríti a világ elégedettségtartalékait” – az igények szüntelen fokozásával nem ad lehetőséget az elégedettségre. Ezért könnyen meglehet, hogy a mai szemmel elviselhetetlenül nyomorúságos körülmények között élő és súlyos betegségektől, nyavalyáktól szenvedő középkori ember elégedettebb és boldogabb volt, mint mi vagyunk. Mert nagy családban és egymással törődő kisközösségekben élt, harmóniában a természettel. Rövid ideig élt, számtalan betegség gyötörte, a gyermekhalandóság igen magas volt, de ha mindebben isten kezét látta, beletörődött sorsába.

Azt hiszem, Harari eme okfejtése súlyosan egyoldalú: kimarad belőle *a szabadság* eszméje. A forradalmakat nem csak a jobb anyagi körülményekért vívták, a társadalmi fejlődés és átalakulás az emberi méltóságot és jogokat is szolgálta – és szolgálja ma is.

Ha a boldogságunk főleg genetikai adottságoktól függ, és ezt ma már képesek vagyunk befolyásolni, akkor adott a feladat, tegyük is meg, javasolja Harari. „...felhagyhatunk azzal, hogy politikára és reformokra, puccsokra és ideológiákra vesztegetjük az időnk, és koncentrálhatunk az egyetlen dologra, ami valóban boldoggá tesz bennünket: biokémiánk manipulálására”... „A Prozac nem vált rendszert, viszont a szerotoninszint emelésével segít bizonyos depressziósokon.” Kövessük azt, amit Huxley 1932-ben megjósolt; vegyünk be minden nap egy adag szintetikus drogot, hiszen a legfőbb érték a boldogság. Ez azonban sokkal ijesztőbb lenne, mint Orwell 1984-es világa. Az a jövő, ami a mai fejleményekből kibontakozik – bionikus élet, kiborgok, szervetlen élőlények – és ami a szingularitás után következik (amikor a biológia egybeolvadt az informatikával), „a világunknak értelmet adó összes fogalom – én, te, férfi, nő, szeretet, gyűlölet – irrelevánssá válik. Minden, ami azon a ponton túl történik, értelmetlen számunkra.”

Az istenné lett állat (összegzés)

A Homo sapiens jelentéktelen állatból „az egész bolygó urává és az ökoszisztéma réméné küzdött fel magát. Jelenleg az 'istenné válás' ... küszöbén áll, hogy megszerezze nem csupán az örök ifjúságot, de a teremtés és pusztítás isteni hatalmát is. Sajnos, a sapiensuralom ez idáig kevés olyat produkált, amire büszkék lehetünk.”

„Hatalmasabbak vagyunk, mint korábban bármikor, de nemigen van ötletünk, hogy mit kezdjünk a hatalmunkkal. ... Magunk alkotta istenként csupán a fizika törvényei nyújtanak társaságot nekünk, nem tartozunk számadással senkinek. Emiatt szörnyű pusztítást viszünk végbe állattársaink között és a minket körülvevő ökoszisztémában, alig több okból, mint saját kényelmünk és szórakozásunk hajszolása, de így sem lelünk megelégedést soha. Van-e bármi veszélyesebb az elégedetlen és felelőtlen isteneknél, akik azt sem tudják, mit akarnak?”

¹⁰ Ez az okfejtés hasonlít Vörösmarty könyvtári gondolataira. Csak költőnk akkor a tudomány és a könyvek hasznát kérdőjelezte meg: „Ment-e a könyvek által a világ elébb?” és „Országok rongya! könyvtár a neved.”

Facit:

A könyv izgalmas és szórakoztató olvasmány, számtalan eredeti és éleselméjű meglátást találunk benne. Ha azonban ennek alapján akarjuk megérteni a történelmet, egy zagyvaság. Vegyünk egy konkrét példát. A szerző a nacionalizmust különösen gyakran kárhoztatja. Ez szerinte egy olyan zavaró eszme, amely a népeket egymás ellen uszítja, ezért ő a birodalmi gondolat pártján áll. Ha azonban rákérdezőnk a nacionalizmus eredetére, kiderül a szerző módszertani gyengesége – sőt, megalapozatlansága. Mint tudjuk, Marxnál a nacionalizmus és a nemzetállam a kapitalizmus szülötte: a tőke általa védi a piacot. (És továbbmenve: a mai globális intézmények és globális tudat a globálissá vált tőke és termelés igényeit elégíti ki.) E felfogás mögött egy logikus rendszer áll. Mint ahogy Hegelnél is találunk választ a miértekre: a kapitalizmus és a nacionalizmus az abszolút szellem önkifejlődésének, önmagára ismerésének termékei. Tőkei elmélete is jó szellemi fogódzót ad a kezünkbe: az egyén – társadalom – tulajdon kombinációi magyarázzák az egyes társadalmi-gazdasági formációkat, folyamatokat. Hararinál az eszme azonban légből kapott – a fiktív gondolkodásra való képességünk szülötte. De ha a történelem „második számú kaotikus rendszer”, és benne indetermináltság uralkodik, akkor miért is gondolnánk, hogy törvényszerűségek szerint alakul?

Írtam Budán, 2016 októberében, a magam okulására és szórakoztatására:

Kiss Károly

(A könyvre Vida Gábor hívta fel a figyelmemet, akinek ezért köszönettel tartozom. A web-en is olvasható.)

